

**ȘCOALA NAȚIONALĂ DE STUDII POLITICE
ȘI ADMINISTRATIVE
ȘCOALA DOCTORALĂ ȘTIINȚE ALE COMUNICĂRII**

REZUMAT

TEZĂ DE DOCTORAT

Aspecte privind relația dintre reziliență și efectele știrilor false

**Coordonator științific:
Prof. univ. dr. Alina Bârgăoanu**

**Doctorand:
Mădălin Nicolae Sârbu**

**București,
2021**

Argument

În ultima perioadă, Uniunea Europeană (UE) a fost nevoită să facă față unui nou tip de agresiune, respectiv expunerea propriilor cetățeni la un fenomen malign, respectiv dezinformarea. Acest fenomen a cunoscut o varietate de forme de manifestare în fața cărora indivizii și, implicit, societățile nu au dispus de instrumentarul necesar pentru a le contracara. Mai mult decât atât, viteza de dezvoltare a tehnologiilor moderne a depășit capacitatea statelor membre și ale societăților de a genera, în același ritm, mijloace de apărare sau chiar de contracarare.

În acest context, dezinformarea – privită în cheia unui fenomen complex – a devenit o provocare majoră. O provocare în fața căreia autoritățile au fost obligate, o bună perioadă de vreme, să își dovedească, pe de o parte, buna credință, iar, pe de altă parte, să demonteze narativele lansate de oponenți. Deloc surprinzător este faptul că aceste narative (atent elaborate) par să fie mai ușor de acceptat decât însuși...adevărul. Deși, cel puțin la nivel rațional, această aserțiune (minciuna pare să fie mai ușor de acceptat decât adevărul) pare să fie lipsită de orice urmă de raționalitate, realitatea a dovedit faptul că lucrurile chiar așa au stat. Poate că, cel mai bun exemplu, în acest sens este reprezentat de virulența campaniei anti-vaccinare, în care adevărul științific este pus la îndoială, fiind preferate pseudo-tratamente ce, în final, din păcate, își dovedesc efectul nul. În pofida acestei evidente (supremația științei și cercetării în relație cu pseudo-tratamentele), unii indivizi refuză realitatea, rămânând prizonierii vectorului de dezinformare.

În acest context, statele membre UE și NATO au fost obligate să intre în zodia justificării și a combaterii narativelor, depărtându-se de comunicarea pro-activă. Mai mult, au fost obligate să aloce resurse (umane și materiale) cu scopul identificării și neutralizării surselor și canalelor prin care știrile false se propagă și, în final, influențează cetățenii și societățile.

Pe de altă parte, cetățenii – captivi propriilor bule informaționale (*echo chambers*) – se hrănesc (voluntar sau nu) cu diverse teorii ale conspirației. Pare că teoriile conspiraționiste au devenit adevărate condiții *sine qua non* pentru propria existență. Mai mult, dezbaterile fundamentate pe teoriile conspiraționiste acaparează agenda publică, promovând, conștient sau nu, diverse narative ce își au rădăcinile tot în zona știrilor false. Chiar dacă, din punct de vedere economic, aceste dezbateri reprezintă adevărate surse de rating și, implicit, venituri economice, la nivelul mentalului colectiv se produc adevărate *tsunami-uri* în ceea ce privește încrederea în autorități, dar și în ceea ce privește percepția realității. Mai mult, societatea modernă cunoaște

o alienare substanțială a mecanismelor proprii de protecție în fața unor realități artificiale, atent elaborate.

În același timp, începând cu ianuarie 2020, lumea a cunoscut o nouă schimbare majoră. O schimbare ce a condus la re-evaluarea conceptului de interacțiune interpersonală, de normalitate, de relaționare, dar și de identificare a unor mecanisme psihologice prin care să ne adaptăm noilor condiții. Condiții impuse de pandemia de COVID-19. Impactul major al pandemiei COVID-19 a readus în atenție o temă aparent ignorată sau uitată: reziliența. La nivelul Uniunii Europene reziliența a redevenit un subiect important. Un subiect de discuție, dar și un subiect asupra căruia statele membre au decis că este imperios necesar în a i se acorda un buget. Un buget generos prin care să lupte împotriva situațiilor adverse cu potențial distructiv, dar și a acțiunilor pe care entități statale sau non statale înțeleg să le pună în aplicare, afectând statele membre, dar, mai ales, influențând într-o direcție periculoasă percepția și decizia cetățenilor. Toate aceste manifestări specifice războiului informațional, de tip hibrid, inițiate și întreținute de diverși actori statali și non statali, externi Uniunii Europene, au venit să sublinieze vulnerabilitățile indivizilor și a societăților; vulnerabilități ce decurg dintr-un grad scăzut al rezilienței individuale. Criza COVID19 și efectele ei pe toate palierele (social, economic, politic, individual) aduc nevoia unei abordări strategice a rezilienței. O abordare eficientă prin care societățile să dețină întreg instrumentarul prin care, în urma unei traume (de la pandemie și până la crah financiar, de la atac terorist până la atacuri biologice, de la pandemii și până la război informațional etc.), societățile să reușească să revină la starea de normalitate de dinaintea producerii evenimentului. Sau, la o stare care să reprezinte un salt calitativ în urma procesului de învățare.

Pe de altă parte, una din caracteristicile de bază ale societăților democratice moderne este libertatea de exprimare. Manifestare ce, de cele mai multe ori, îmbracă forma dezbaterilor publice. Prin aceste dezbateri publice se realizează atât informarea cetățenilor (în diverse grade!), cât exprimarea lor pe marginea unui subiect. Mai mult, dezbaterile publice, schimbul de idei, opinii generează și un anume tip de alegere (de la alegerea parlamentelor naționale și până la decizia de a deveni membru sau de a părăsi o uniune sau alianță).

În mod tradițional, în această realitate, mass-media joacă un rol esențial. Pe de o parte asigură cadrul de exprimare al actorilor publici, furnizând cetățenilor informații utile care să conducă la formarea propriilor opinii cu privire la un aspect social. Mai mult, pe măsura cristalizării unui punct de vedere, indivizii dezvoltă și anumite comportamente, mai mult sau mai puțin dezirabile, dar care conduc la un anume grad implicare în societate.

Spre deosebire de mass-media modernă, cea tradițională este supusă unui întreg set de norme și reglementări privind imparțialitatea, pluralismul, diversitatea culturală, conținutul dăunător, publicitatea și conținutul sponsorizat, în timp ce noile forme tehnologice de exprimare sunt lipsite de această instanță de control.

Pe de altă parte, explozia tehnologică, pe lângă beneficiile indubitabile (posibilitatea de a realiza conexiuni la mii de kilometri distanță, posibilitatea de a realiza analize complexe în timp scurt, rapiditatea comunicării, viteza de propagare a unei știri/informații, accesul la educație de la distanță etc.), a adus și o serie de vulnerabilități, inclusiv modul în care cetățenii accesează, înțeleg, gestionează, verifică și promovează știrile.

În acest context, utilizatorii, în special cei tineri, privesc mijloacele de informare online (*Facebook, Instagram, Twitter* etc.) drept principala lor sursă de informații. O sursă de informare pe care o caracterizează ca fiind sigură, credibilă, de luat în seamă. Sunt o multitudine de teorii care subliniază faptul că persoanele au tendința de a accepta și de a crede diverse informații cu atât mai mult cu cât acestea corespund propriului punct de vedere, propriei opinii. Practic, prin intermediul platformelor digitale, dezinformarea a cunoscut o creștere exponențială fără precedent, generând sfere de informații personalizate și contribuind la crearea de *echo chambers* extrem de utile pentru campaniile de dezinformare.

Mai mult, dezvoltarea instrumentelor inteligente (smartphone, laptop, tablete etc.) a generat și un nou tip de generator de opinie, respectiv individul. Practic, fiecare persoană devine un furnizor de informație, instrumentele specifice cenzurii fiind la propria decizie, o instanță supremă de control sau verificare fiind liberul arbitru sau propriile interese. Spre deosebire de acest moment, în perioada presei scrise instituția cenzurii – privită în cheia verificării informației publicate - fiecare redacție avea o structură proprie. Astăzi, în epoca modernă, utilizatorul este singurul decident. El apreciază veridicității informației utilizând propriul sistem valoric. La fel, tot el decide asupra necesității împărtășirii respectivei informații, în termeni de utilitate.

Asupra modului în care individul înțelege să analizeze veridicitatea informației și/sau a surse au fost realizate nenumărate cercetări care au studiat de la mecanismele psihologice aferente gândirii critice până la satisfacerea unei nevoi proprii individului. Cu toate acestea, dezvoltarea tehnologică nu a atras după sine și o dezvoltare a resorturilor intime, de sorginte psihologică, prin care individul să se autocenzureze din dorința de a deveni un multiplicator conștient și/sau inconștient. Mai mult, am putea afirma faptul că dezvoltarea tehnologică, beneficiile ei, au generat o lene mentală și comportamentală a individului, dar și intrarea într-o zonă de confort nespecifică ce alienează comportamente.

Tot mai des, apare în discuție satisfacerea nevoii de recunoaștere a propriei credințe, viziuni, a propriului punct de vedere. Și, în acest context, disponibilitatea cognitivă și emoțională de a accepta informații parțial adevărate și/sau fundamentate, dar care confirmă (chiar și parțial!) propriul punct de vedere este foarte ridicată. Din această perspectivă, reziliența poate juca un rol esențial. Cu condiția să existe sau să fie formată.

Revenind, cel puțin la nivel teoretic, facilitarea accesului la informații diverse de calitate poate crește rata de participare la procesele democratice, generând implicarea cetățenilor și crescând legitimitatea deciziei politice.

Despre dezinformare se pot spune foarte multe lucruri, însă, apreciem că efectul cel mai negativ este acela de erodare a încrederii cetățenilor în instituții (autorități statale, mass-media, armată, biserică). De asemenea, dezinformarea afectează direct și profund societățile democratice prin alterarea capacității cetățenilor de a lua decizii corect fundamentate, conducând chiar la lipsa implicării în procesele democratice (rată scăzută de participare la alegeri). Nu în ultimul rând, dezinformarea generează apariția unor idei și activități radicale și extremiste. Totodată, dezinformarea, la nivelul cetățeanului, produce adevărate *tsunami-uri* pe linia alterării percepției realității. Or, o percepție alterată conduce la comportamente modificate, de cele mai multe ori, puțin dezirabile.

În acest context, dezinformarea generează, la nivelul societăților democratice, dar și la nivelul cetățenilor, schimbări comportamentale care nu sunt de dorit. Mai mult, dezinformarea reprezintă pentru stat o vulnerabilitate majoră, dar și o provocare sensibilă. Dezinformarea atent elaborată a permis unor democrații consolidate să adopte decizii politice majore fundamentate pe punctul de vedere exprimat de cetățeni, un punct de vedere manipulat. În ceea ce privește provocarea sensibilă avem în vedere reacția din partea Statului care trebuie să asigure un just echilibru între cenzură și libertatea de exprimare, între libertățile cetățenești (esențiale oricărei democrații funcționale) și clauzele contractului social așa cum îl vedea Hobbes; clauze prin care, în mod deliberat, cetățeanul cedează anumite drepturi în schimbul unei securități colective.

Pornind de la această provocare, actori statali având diverse interese (economice, politice, geopolitice, militare, geostrategice) utilizează pe scară largă campaniile online de dezinformare în masă pentru a genera, întreține și dezvolta sentimente de neîncredere, de a crea tensiuni sociale, cu consecințe grave pentru securitatea națională. Mai mult, campaniile de dezinformare dezvoltate de țări străine pot face parte din amenințările hibride la adresa securității naționale cu impact divers, de la procesele electorale și până la destabilizarea

reperelor morale specifice unui anumit spațiu. În combinație cu atacurile cibernetice, inclusiv infrastructurile critice pot prezenta vulnerabilități majore.

În acest context, este neîndoielnic faptul că societățile democratice sunt nevoite să fie pro-active pe linia combaterii dezinformării astfel încât, prin măsurile adoptate, să nu limiteze drepturile fundamentale ale cetățenilor, dar, în același timp, nici să nu își vulnerabilizeze propriile societăți și sisteme democratice. Mai mult, măsurile trebuie să genereze protecția cetățenilor în fața unor agresiuni, dar să și conducă la sporirea încrederii în autorități.

Totodată, apreciem că este important ca, la nivelul cetățenilor, să fie dezvoltate abilitățile necesare astfel încât impactul știrilor false asupra indivizilor și a grupurilor sociale să fie cât mai mic.

Aderarea României la UE, dar și la NATO, dezvoltarea unor capabilități militare pe teritoriul național, schimbarea contextului de securitate, remodelarea geopolitică a lumii, diversele interese economice regionale și internaționale, sunt doar câteva dintre elementele care au condus la conturarea unor interese variate ale diversilor actori statali sau chiar non statali. Prin urmare, au fost dezvoltate diverse acțiuni specifice pe vectorul influențării în vederea atingerii propriilor ținte strategice.

Pe măsură ce societățile au evoluat, a devenit din ce în ce mai evident faptul că războiul convențional nu mai este de actualitate. Din mai multe motive, de la cele de natură economică și până la cele ce țin de resursele umane. Bineînțeles că toate acestea au fost în strânsă legătură cu dezvoltarea tehnologică. Și, dacă privim în istorie, vom constata faptul că orice salt tehnologic a generat o reducere a utilizării forței și a resursei umane. Practic, dezvoltarea tehnologică pe vectorul tehnologici informației a generat o remodelare a războiului. În societățile dezvoltate, glonțul a fost înlocuit cu byte-ul, mitralierei i-a fost luat locul de calculatoare, iar bombardamentele și raidurile aeriene au fost înlocuite de cele informatice. Concluzionând, cuvântul a (re)devenit armă! Or, din această perspectivă, chiar războiul a cunoscut rafinări esențiale. Armatele, dar și actorii non-statali au început să privească cu mai multă atenție spre instrumentarul civil cu scopul militarizării anumitor tehnici și procedee.

Pe de altă parte, fiecare stat membru a fost caracterizat în cheia unei potențiale ținte, în funcție de mai multe criterii. În acest context, România (țară membră NATO și UE, partener strategic american, promotor și susținător al deciziilor politice pe linia descurajării, susținător al parcursului european al unor state foste sovietice) a devenit și ea, alături de celelalte state europene, o țintă pentru campaniile de dezinformare. De ce a devenit? Din simplul motiv că, deși nu are o voce foarte fermă, România este unul din actorii regionali care promovează o politică specifică democrațiilor consolidate și statului de drept. Mai mult, istoria recentă a

României are anumite stereotipii care încă sunt proaspete în mentalul colectiv. Prin urmare, ele pot fi exploatare de alți actori cu interese opuse. Discutând despre mentalul colectiv și despre fragilitatea acestuia, în documentele oficiale naționale, conceptul de „securitate” este evitat. Motivul este legat de experiența cetățenilor cu acea structură de tip organ represiv. Or, toate aceste experiențe negative, proaspete în colectivul mental, de cele mai multe ori, suferă un update și sunt corelate cu un anumit context.

În această cheie, să ne amintim de eșecul legilor *Big Brother* în România (2012). Pe fond, legile *Big Brother* au pornit de la Directiva 2006/24/CE privind păstrarea datelor generate sau prelucrate de furnizorii de servicii și rețele de comunicații electronice. Este important faptul că această directivă a luat naștere ca urmare a atentatelor teroriste din Londra și Madrid. Cu toate acestea, pachetul legislativ a generat tensiuni și campanii de dezinformare majoră care au condus la o polarizare consistentă a cetățenilor. Practic, narativul principal utilizat în România a fost exploatarea unei frici istorice - reîntoarcerea la perioada comunistă în care Securitatea monitoriza tot ce mișcă -, în condițiile în care atacurile teroriste din Spania și Marea Britanie nu numai că au generat teroare, dar au condus și la pierderea de vieți omenești. Practic, de fiecare dată când în cadrul societăților au fost abordate subiecte cu potențial de vulnerabilizare a altor actori statali, au apărut campanii virulente de dezinformare. Tot în acest registru să ne amintim momentul aderării României la UE și NATO. Evident, la acel moment evoluția rețelelor sociale și a internetului nu cunoștea evoluția de acum. Cu toate acestea, agenda publică era invadată de pseudo-știri care nu făceau altceva decât să aducă în prim plan diverse temeri colective, pentru ca, mai apoi, să le alimenteze și să le potențeze pentru ca, la finalul zilei, să asistăm la o polarizare consistentă a populației, la creșterea gradului de tensiune în societate, la erodarea încrederii în autoritățile statului, la erodarea încrederii în clasa politică.

Mai periculos este că, odată activate, aceste sentimente de neîncredere vor continua să sape, ajungându-se în momentul în care chiar și în fața unei realități irefutabile cetățenii să manifeste un grad ridicat de reticență. Pe cale de consecință, nivelul de încredere al cetățenilor în stat – privit în ansamblul său – are repercusiuni directe asupra evoluției respectivei societăți. În mod evident, statul este obligat continuu să își explice fiecare decizie chiar dacă unele sunt de domeniul evidenței.

Drept urmare, revine în discuție și în atenție un concept – aparent uitat sau ignorat -, respectiv: reziliența individuală. În fața provocărilor enunțate anterior, reziliența individuală joacă un rol important în ceea ce înseamnă dezvoltarea cetățenilor într-o direcție benefică lor înșiși, dar și societății din care fac parte. Adică, dezvoltarea unor mecanisme psihologice proprii prin care, în urma unei traume, să găsească resorturile intime de a-și reveni la starea de

normalitate. Evident, prin normalitate se înțelege starea anterioară producerii evenimentului caracterizat în cheia de traumă. Din această perspectivă, prin această lucrare, ne propunem să studiem rolul pe care reziliența îl poate juca în relație cu efectele negative ale știrilor false. Cu alte cuvinte, în fața dezinformării și a știrilor false – privite în cheia unei traume ce rezultă din alterarea percepției realității -, reziliența individuală poate fi un instrument prin intermediul căruia efectele nocive ale acestor campanii să fie diminuate.

Pornind de la aceste considerații, ne-am propus să identificăm câteva aspecte privind relația dintre reziliență și efectele știrilor false.

Teza de doctorat este structurată în două părți, respectiv o parte teoretică ce include capitolele I și II și o parte de cercetare ce include capitolul III, respectiv partea de prezentare și interpretare a rezultatelor.

În acest context, în **primul capitol** al tezei am abordat conceptul de reziliență, realizând o clarificare conceptuală a acestuia.

Istoria a consemnat faptul că sănătatea psihică a ființei umane a reprezentat o preocupare constantă evidențiată chiar în scrierile filosofilor greci. Cu toate acestea, abordarea științifică a sănătății psihice a oamenilor începe cu secolul XX, devenind o dimensiune distinctă a psihologiei. Din această perspectivă, una din preocupările psihologiei este reprezentată de modul în care indivizii își pot păstra sănătatea psihică în contextul multitudinilor de interacțiuni cu mediul înconjurător. Mai ales, în condițiile în care nu întotdeauna rezultatul interacțiunii individ-individ sau individ-mediul înconjurător are efecte pozitive. De multe ori, în urma acestei interacțiuni pot apărea efecte negative, manifestate sub forma unor trăiri afective profunde care destructurează întreg organismul făcându-l incapabil de a-și continua și îndeplini funcțiile de bază. În limbajul colocvial, această stare este desemnată prin verbul „a îngheța” cu sensul de a surprinde incapacitatea unui individ de a-și continua buna funcționare ca urmare a unei interacțiuni cu un stimul cu rol inhibitor. Astfel, în sfera psihologiei, apariția conceptului de reziliență deschide noi linii de cercetare.

A fi rezilient înseamnă a fi rezistent la șoc sau traumă. Reziliența înseamnă adaptarea la situațiile pe care subiectul/cetățeanul le percepe ca fiind foarte stresante, traumatice sau cu potențial traumatic și cu care el se confruntă de-a lungul vieții sau în diverse momente ale vieții. Deși experimentează emoții negative, oamenii rezilienți nu se lasă copleșiți de ele. Mai mult, își revin mai repede și cu mai puține daune emoționale în urma unor asemenea traume. Trebuie menționat faptul că a fi rezilient nu înseamnă a respinge emoția. Din contră, a fi rezilient este un proces mult mai complex care presupune interiorizarea emoției fără însă a prelua controlul și a influența deciziile individului.

În acest capitol ne propunem să abordăm conceptul de reziliență și vom face o trecere în revistă a principalelor cercetări, definiții și teorii, cu scopul de a sublinia acele aspecte ale sale care îl pot impune drept un instrument util în contracararea efectelor știrilor false și al dezinformării, în general.

În ultima perioadă, reziliența a devenit un concept foarte atractiv pentru factorii de decizie politică, practicieni și cadre universitare. Mai mult, urmare a crizei profunde provocate de pandemia COVID-19, Uniunea Europeană a lansat, în premieră, un pachet financiar consistent pentru redresare și reziliență (IP/20/2397, 2020). De asemenea, istoria demonstrează caracterul semnificativ de versatilitate al acestui concept care a cunoscut o evoluție de la disciplinele specifice științei materialelor, fizicii, ecologiei și până la zona științelor psihosociale și militare. Mai mult, guvernul Marii Britanii și-a revizuit legislația specifică -legea privind situațiile civile, planuri, doctrine, proceduri – acordând conceptului de reziliență o importanță semnificativă (Govern of the United Kingdom, 2013) .

Prin conceptul de reziliență se vizează capacitatea de a-și reveni și de a reveni la starea de normalitate după confruntarea cu o amenințare nespecifică unui context normal, alarmantă și, cel mai adesea, neașteptată. Reziliența este folosită pentru a înțelege modul în care guvernele, autoritățile locale și serviciile de urgență pot aborda cel mai bine amenințările diverse (de la atacuri teroriste, dezastre naturale, pandemii și până la alte amenințări definite ca având un potențial destabilizator), fără ca funcționalitatea sistemului să fie pusă în pericol. Practic, reziliența face apel la concepte precum conștientizare, detectare, comunicare, reacție/evitare și recuperare. De asemenea, reziliența evidențiază abilitatea și disponibilitatea de adaptare în decursul unei perioade de timp la un mediu aflat în schimbare și care are o potențialitate amenințătoare. Cu toată generozitatea acestui concept, existența unei definiții cuprinzătoare și care să aibă un grad ridicat de generalitate pare să nu fie încă conturată, acest lucru datorându-se multitudinii de abordări, dar și, poate, a dinamicii permanente a științelor.

Inițial, termenul a fost identificat în limba franceză, în jurul anului 1430, în special în zona științelor juridice, pentru ca, în anul 1626, Francis Bacon să îi acorde o cu totul altă o cu altă semnificație aflată în strânsă legătură cu observația fenomenelor fizice de revenire, reflecție și ecou, făcând astfel un prim pas către fundamentarea pe știința fizicii. Ulterior, conceptul este adoptat și în zona științelor fizicii și mecanicii.

De asemenea, conceptul de reziliență înregistrează o trecere și către zona științelor sociale, fiind o noțiune specifică – din perspectiva abordărilor științifice - și unor domenii precum: ecologia, cibernetica, economia, managementul, sociologia, psihiatria, psihologia etc.

Conceptul de reziliență a reprezentat o preocupare semnificativă și pentru știința durabilității, demers care nu este întâmplător, fiind evidențiat rolul important pe care îl deține în ceea ce privește menținerea și dezvoltarea sistemelor pe termen lung, dar și capacitatea resurselor sau a componentelor structurale ale unei entități de a face față schimbărilor sau acțiunilor cu potențial perturbator. De asemenea, sunt evidențiate și elementele de specificitate, în funcție de conjunctura în care aceasta se produce.

De asemenea, conceptul de „reziliență” a devenit un termen intens folosit în cadrul instituțiilor și organizațiilor internaționale (ONU, UE, NATO etc.). În accepțiunea UE, reziliența este definită ca fiind „*capacitatea statelor și a societăților de a se reforma astfel încă să poată rezista și să se poată recupera în urma crizelor interne și externe*” (Consiliul Uniunii Europene, 2016, p. 6).

Literatura de specialitate identifică 3 forme de manifestare a rezilienței, respectiv individuală, comunitară și națională. Unele studii (Cannon, 2008; Cacioppo, Reis & Zautra, A, 2011) încadrează reziliența națională și comunitară în conceptul de reziliență socială. Pe de altă parte, studiile au indicat faptul că toate cele 3 forme de reziliență contribuie la o bună gestionare a urmărilor evenimentelor cu potențial traumatic semnificativ, respectiv capacitatea oamenilor de a reveni la același nivel de funcționare în comparație cu starea lor anterior producerii traumei (Weinrib, Rothrock, Johnsen & Lutgendorf, 2006, p. 856).

Teoriile rezilienței fac referire la capacitatea de adaptare cu succes și de revenire în urma interacțiunii cu adversitatea, eșecul, conflictul și frustrarea. Cu alte cuvinte, ne ajută să ne recuperăm în urma dificultăților care ne-am confruntat și, implicit, care au avut un efect negativ. De asemenea, teoriile rezilienței susțin faptul că important este modul în care facem față dificultăților comparativ cu natura adversităților.

Într-o cheie generală, reziliența se definește drept rezultat înregistrat în urma interacțiunii dintre adversitatea. Mai mult, conceptul nu beneficiază de existența unei definiții exacte, cu un grad ridicat de cuprindere. În timp ce pentru unii autori, reziliența este o abordare holistică, pentru alții este o caracteristică intrinsecă individului. Unii autori fac referire la capacitățile indivizilor, în timp ce alții o consideră o funcționare pozitivă în fața adversității.

În studiul rezilienței, Block & Block (1980) au dezvoltat conceptul de ego-reziliență, având un rol determinant în studiul procesului de adaptare cu succes al indivizilor. În acest context, Ego-reziliența se referă la „*capacitatea dinamică a unui individ de a modifica un nivel caracteristic al ego-controlului, în funcție de caracteristicile cererii din contextul mediului, de a păstra sau a îmbunătăți echilibrarea sistemului.*” (Block & Kremen, 1996, p. 351; Klohnen, 1996).

În al **doilea capitol** am abordat conceptul de război hibrid, realizând o operaționalizare conceptuală.

Momentul anexării Crimeii, din 2014, de către Federația Rusă împreună cu conflictul nedeclarat din estul Ucrainei, au generat, la nivelul analiștilor politici occidentali o serie de întrebări cu privire la noul context de securitate global. De asemenea, preocupările au vizat și încercările de a înțelege perspectiva Federației Ruse pe linia vectorului relațiilor internaționale, putând fi un predictor al unor viitoare acțiuni similare desfășurate pe alte spații. Pe de altă parte, acest moment a reprezentat și o reconsiderare a protocoalelor defensive ale NATO pornind de la supoziția potrivit căreia acțiunile Federației Ruse reprezintă o nouă abordare mai ascunsă a războiului. Înțelegerea perspectivei Federației Rusei asupra relațiilor internaționale este imperativă pentru susținerea potențialelor ținte ale viitoarei acțiuni rusești și, în special, pentru actualizarea protocoalelor defensive NATO ca răspuns la încălcări militare grave ale suveranității altor state.

Mai mult, transformările secolului XXI au influențat inclusiv nu numai modul în care comunicăm, ne exprimăm sau chiar derulăm diverse activități cotidiene. Ele – transformările – au influențat și modul de desfășurare a conflictelor. Astăzi, în societățile moderne, războaiele nu se mai câștigă în tranșee, în plan fizic, prin acțiuni militare clasice sau convenționale. Datorită sau, poate, din cauza progresului tehnologic, războaiele se câștigă din fața calculatorului, prin intermediul informațiilor și al confruntării inteligențelor. Armamentul convențional a fost înlocuit de un set variat de tehnici și mijloace, de la diversiune, spionaj, manipulare, dezinformare, alterarea realității, în timp ce resursele umane au fost înlocuite de armate de... „trotli”. Ceea ce nu demult părea un scenariu al filmelor științifico-fantastice, astăzi se întâmplă. Realitatea poate fi alterată prin schimbarea opiniilor oamenilor. Toate acestea se propagă prin intermediul tehnologiei, iar cuvântul a (re) devenit cea mai influentă armă. O armă care nu necesită unități de producție, ci doar inteligență și mijloace tehnice.

Altfel spus, întreaga paradigmă de manifestare a conflictului s-a schimbat. Prin urmare, și întreaga paradigmă de securitate cunoaște noi modelări și, implicit, noi mijloace de abordare.

În literatura de specialitate, pe lângă termenul de „*război hibrid*” aduce în discuție și alte concepte, precum *conflict hibrid* și *amenințare hibridă*. Dacă prin termenul de *conflict hibrid* se descrie un context în care părțile se bazează pe o combinație de intimidare militară, fără însă a folosi forțele militare, rezumându-se la exploatarea vulnerabilităților economice și politice și a mijloacelor diplomatice și/sau tehnologice pentru atingerea obiectivelor, *amenințarea hibridă* reprezintă un fenomen apărut ca urmare a interconectării diferitelor elemente și care are un caracter complex și multidimensional. Totodată, conceptul de

„amenințare hibridă” este un termen care aduce în prim plan complexitățile și preocupările legate de un mediu de securitate global aflat într-o dinamică aparte.

Din perspectiva Hybrid CoE (Centru European de Excelență pentru Contracurarea Amenințărilor Hibrice), amenințările hibride sunt acțiuni coordonate și sincronizate care urmăresc, în mod deliberat, vulnerabilitățile sistemice ale statelor și instituțiilor democratice (Giannopoulos & Smith, 2021, p. 11). Mai mult, autorii punctează și faptul că scopul principal îl reprezintă influențarea modului de luare a deciziilor la nivel local și/sau regional cu scopul promovării și/sau îndeplinirii obiectivelor strategice ale entității agresoare. Din perspectiva NATO scopul amenințărilor hibride este acela de a destabiliza și submina societățile (NATO, 2021a).

Războiul informațional - componentă a agresiunii hibride – are drept scop alterarea modului în care este percepută realitatea de către cetățeni, pornind însă de la fragmente de adevăr. Practic, cel puțin la nivel general, un prim scop al războiului informațional este acela de a schimba realitatea cu o altă realitate care să servească atingerii unor scopuri ulterioare. Deci, atunci când facem referire la războiul informațional, identificăm „mintea oamenilor” ca fiind principalele obiective.

Altfel spus, *războiul informațional*, din punct de vedere conceptual, nu reprezintă un termen nou, în cheia manifestării războiului. Noutatea acestui concept este dată de mijloacele și tehnicile folosite. Reperul temporal reprezentat de Sun Tzu vine să sublinieze acest aspect. Practic, formele de care amintea strategul militar chinez reprezentau capacitățile disponibile la acel moment; capacități aflate în strânsă legătură cu dezvoltarea tehnologică a vremii.

Atunci când discutăm despre război informațional, pe lângă conceptele de specifice științelor militare, adesea, întâlnim și concepte precum *propagandă*, *dezinformare* și *știri false*. De asemenea, literatura de specialitate subliniază existența a trei noțiuni care produc efecte similare, însă, între care există diferențe sensibile, respectiv: dezinformare, informare greșită și informare tendențioasă. Teoretic, cele trei concepte par să sublinieze același lucru, respectiv o denaturare a realității. Însă, detaliile demersului sunt la fel de importante. Astfel, dacă, într-o abordare generală, prin termenul de *informații greșite (mis-information)* se descriu „*informațiile false care nu sunt create cu intenția de a provoca daune*”, prin termenul de *dezinformare (dis-information)* sunt vizate „*informațiile false și, în mod deliberat, create cu scopul de a dăuna unei persoane, unui grup social, unei organizații sau unei țări*”, în timp ce prin *informații tendențioase (mal-information)* se desemnează „*informațiile care se*

bazează pe realitate, utilizate cu scopul de a provoca daune unei persoane, organizații sau țări”. (Wardle & Derakhshan, 2017, p. 20)

În același timp, conceptul de propagandă are o istorie foarte îndepărtată, având strânse legături și cu domeniul religios, fiind definită drept „încercarea deliberată și sistematică de a modela percepțiile, de a manipula cognițiile și de a conduce un comportament direct pentru a obține un răspuns care promovează intenția dorită a propagandistului.” (Jowett & O'Donnell, 2018, p. 7).

Știrile false sunt definite drept „prezentarea deliberată a unor afirmații false sau înșelătoare drept știri, având drept scop înșelarea, inducerea în eroare” (Gelfert, 2018, p. 109), însă „știrile false nu înseamnă (întotdeauna) fals. (...) Clasificarea binară fals/adevărat este înșelătoare, iar fenomenul despre care vorbim acoperă un spectru mult mai larg” (Bârgăoanu, 2018, p. 137)

Atunci când discutăm despre psihologia știrilor false avem în vedere a identifica răspunsuri la întrebări precum: de ce ne afectează știrile false, cum ne afectează știrile false, toți oamenii sunt afectați în aceeași măsură? Fie că discutăm despre subiecte care țin de funcționarea instituțiilor statului, fie că discutăm despre efectele și narativele pandemiei, știrile false au o influență directă asupra fiecărui individ. Iar, această influență poate îmbrăca o varietate de forme. De la a rezona cu un anumit narativ și până la modificarea comportamentală sau chiar alterarea percepției realității. Toate aceste manifestări țin de structura psihică a fiecărui individ.

Pornind de la aceste considerații, în partea a doua a tezei ne-am propus să studiem existența următoarelor legături de cauzalitate:

I1: între nivelul Ego-rezilienței și manifestarea unor comportamente de tip fact checking;

I2: între nivelul Ego-rezilienței și frecvența cu care sunt identificate știrile false;

I3: între nivelul Ego-rezilienței și percepția impactului știrilor false asupra propriilor opinii.

În acest context, în perioada 12.05.2020-12.06.2020, am aplicat un chestionar, la care au participat 506 persoane din România și Republica Moldova, cu vârste cuprinse între 18 și 68 de ani ($M = 34.63$; $AS = 0.50$), dintre aceștia, 238 sunt persoane de sex feminin, reprezentând 47%, și 265 persoane de sex masculin, reprezentând 52.4% și 3 participanți care au ales să nu răspundă la întrebarea privind genul, reprezentând 0.6%.

În ceea ce privește țara de rezidență, 251 (49.6%) dintre participanți au declarat faptul că domiciliază în România, în timp ce 255 (50.4%) și-au declarat domiciliul ca fiind în

Republica Moldova. În ceea ce privește naționalitatea participanților, constatăm faptul că 349 se declară ca fiind *români* (69%), în timp de 157 declară că sunt *moldoveni* (31%).

Din numărul total de participanți 209 au vârste cuprinse între 20 și 29 de ani (39.7%), 158 au vârste cuprinse între 30 și 39 de ani (31.2%), 66 participanți între 40 și 49 de ani (13%), 60 între 50 și 59 ani (11.9%) și 17 participanți au vârste cuprinse între 60 și 69 ani (3.4%). Patru participanți (0.8%) nu au dorit să răspundă la această întrebare.

Totodată, dintre cei 506 participanți la studiu, 32.2% sunt absolvenți de studii universitare, 38.9% sunt absolvenți de școli post-universitare (master), iar 11.7% sunt absolvenți de școli doctorale.

În ceea ce privește nivelul *Ego-rezilienței*, din totalul de 506 participanți, 296 (58.5%) au obținut un *nivel ridicat*, 181 (35.8%) *nivel foarte scăzut*, 25 (4.9%) *nivel nedeterminat* și 4 (0.8%) un *nivel scăzut*.

Raportat la frecvența identificării în mass-media a știrilor false, se constată următoarele: 36.1% dintre cei care cu un *nivel ridicat* al *Ego-rezilienței* au identificat *zilnic și săptămânal* știri false comparativ cu 48.6% dintre cei *cu nivel foarte scăzut*.

Ipotezele de cercetare

I. În ceea ce privește prima ipoteza de cercetare, respectiv existența unei legături de cauzalitate între nivelul *Ego-rezilienței* și manifestarea unor comportamente de tip *fact checking*, dar și comportamente pro-active de verificare a informației., rezultatele obținute se prezintă după cum urmează:

a. Încrederea în oameni

Observăm că există o corelație puternic semnificativă între încrederea în oameni și scorul total al *Ego Rezilienței* ($r = .191, p < .01$). Cu alte cuvinte, un nivel ridicat al *Ego Rezilienței* determină un nivel ridicat al încrederii în oameni.

b. Încrederea în instituții

De asemenea, și pe criteriul *Încredere în instituții* se constată o corelație puternic semnificativă, în raport cu încrederea în: armata ($r = .220, p < .01$), justiție ($r = .126, p < .01$) și mass media ($r = -.162, p < .01$). Putem aprecia faptul că **un nivel ridicat de *Ego Reziliență* determină o mai mare încredere în armată și justiție.** Însă, în ceea ce privește încrederea în mass-media există o corelație negativă. Cu alte cuvinte, **cu cât nivelul *Ego rezilienței* este mai ridicat, cu atât scade încrederea în mass-media.**

Totodată, constatăm corelații semnificative și în ceea ce privește încrederea în *Parlament* ($r = .112, p < .05$), *Partidele politice* ($r = .092, p < .05$) și *ONG-uri* ($r = .088, p < .05$). Astfel, **un nivel ridicat al Ego-rezilienței conduce la un nivel de încredere ridicat mare în instituțiile sus-menționate.**

Cu alte cuvinte, **cu cât nivelul Ego-rezilienței este mai ridicat, cu atât nivelul de încredere în oameni, armată, justiție, Parlament, partide politice și ONG-uri va fi mai ridicat.** În ceea ce privește relația *Ego Reziliență* și mass-media constatăm o corelație negativă.

c. Verificarea informației

Observăm corelații puternic semnificative între nivelul *Ego rezilienței* în relație cu reputația jurnaliștilor ($r = .136, p < .01$), fiind un element care generează încredere.

De asemenea, între nivelul ridicat al *Ego rezilienței* și căutarea sursei informației există o corelație puternic semnificativă ($r = .163, p < .01$, la fel și în ceea ce privește compararea mai multor surse pentru a verifica corectitudinea informațiilor ($r = .138, p < .01$), verificarea pe bloguri, site-uri ale unor lideri de opinie ($r = .203, p < .01$) și încrederea în cunoștințele proprii ($r = .133, p < .01$)

În mod surprinzător, am identificat **corelații semnificative între nivelul Ego rezilienței și consultarea site-urilor specializate** ($r = .113, p < .05$), dar și cu **verificarea impresiei în cercul relațional** ($r = .092, p < .05$). Lipsa unei corelații puternic semnificative poate fi explicată prin aceea că raportarea la cercul relațional intim nu presupune, în mod obligatoriu, existența unui nivel ridicat al *Ego Rezilienței*, deoarece se presupune că cercul relațional este format de-a lungul timpului, în cadrul unor multiple interacțiuni, beneficiind de un nivel ridicat de încredere. Acest aspect este confirmat și de **nivelul corelației puternic semnificative între nivelul Ego-rezilienței și informațiile distribuite de prieteni pe rețelele sociale** ($r = .099, p < .05$).

Rezultatele nu au condus la stabilirea unor corelații semnificative în ceea ce privește relația cu reputația brandului și comportamentul de non-implicare ($p > 0.5$).

Concluzionând, putem spune că **un nivel ridicat al Ego rezilienței determină un nivel ridicat al manifestării unor comportamente de tip *fact-checking*.** Cu alte cuvinte, ipoteza de cercetare se verifică.

II. În ceea ce privește cea de-a doua ipoteză de cercetare, respectiv existența unei legături între **nivelul Ego rezilienței și frecvența cu care indivizii identifică știrile care se dovedesc a nu fi corecte**, rezultatele înregistrate demonstrează **existența unei corelații puternic semnificative** ($r = .179, p < .01$). Cu alte cuvinte, **cu cât nivelul Ego rezilienței este**

mai ridicat cu atât frecvența cu care sunt identificate știrile false este mai mare. Altfel spus, a doua ipoteză de cercetare se verifică.

III. În ceea ce privește a treia ipoteză de cercetare, respectiv **existența unei legături de cauzalitate între nivelul *Ego rezilienței* și percepția impactului știrilor false asupra propriilor opinii**, rezultatele au condus la identificarea unei singure corelații semnificative între nivelul *Ego Rezilienței* și percepția asupra influenței știrilor false asupra opiniilor personale ($r = -.108, p < .05$). Astfel, putem spune că **un nivel ridicat al *Ego rezilienței* scade influența informațiilor știrilor asupra propriilor opinii**.

Cu alte cuvinte, impactul negativ al știrilor false, privit în cheia alterării realității pare să fie diminuat în contextul în care individul are un nivel ridicat al *Ego rezilienței*. Din această perspectivă, cel puțin pe vectorul individual, **reziliența pare să fie o modalitate de contracarare a efectelor perverse ale știrilor false asupra cetățenilor**.

De asemenea, interpretarea rezultatelor a condus și la identificarea unor corelații puternic semnificative între nivelul *Ego rezilienței* și următoarele aserțiuni:

- știrile false sunt o problemă cu care țara noastră se confruntă ($r = .125, p < .01$),
- instituțiile statului trebuie să combată știrile false ($r = .127, p < .01$),
- necesitatea existenței unui cadru legislativ ($r = .161, p < .01$),

dar și semnificative cu:

- crearea unei entități specializate în combaterea știrilor false ($r = .094, p < .05$) și
- semnalizarea știrilor false ($r = .105, p < .05$).

Cu alte cuvinte, **cu cât nivelul *Ego rezilienței* este mai ridicat cu atât știrile false sunt percepute drept o problemă cu care se confruntă țara**.

Datele cercetării au mai relevat existența unei **corelații semnificative între nivelul *Ego rezilienței* și următoarele surse de informare**:

- agențiile de presă ($r = -.094, p < .05$),
- informațiile provenind de la radio ($r = -.116, p < .05$),
- informațiile distribuite de prieteni pe rețelele sociale ($r = .099, p < .05$) și
- informațiile de pe bloguri și website-uri ($r = .101, p < .05$).

Cu alte cuvinte, **cu cât nivelul *Ego rezilienței* este mai ridicat, cu atât scade încrederea în agențiile de presă și informațiile provenind de la radio, în timp ce gradul**

de încredere în informațiile distribuite de prieteni și informațiile de pe blog-uri și website-uri crește.

Am înregistrat **corelații semnificative în ceea ce privește nivelul *Ego rezilienței*** și următoarele tipuri de reacție:

- încetarea de a mai citi respectiva entitate media ($r = .095, p < .05$),
- punctarea respectivei entități media în cercul relațional ($r = .134, p < .01$),
- informarea instituțiilor statului cu privire la respectiva entitate ($r = .165, p < .01$),
- aplicarea legislației ($r = .182, p < .01$),
- reacția de a fi sceptic ($r = .092, p < .05$) și
- exprimarea punctului de vedere ($r = .219, p < .01$).

Cu alte cuvinte, **un nivel ridicat al *Ego rezilienței* atrage după sine și importanța măsurilor/opiniilor sus-menționate.**

Prin prezenta teză de doctorat ne-am propus atingerea câtorva obiective principale. În primul rând, am urmărit să operaționalizăm conceptual termenul de reziliență individuală. În al doilea rând, am vizat analiza mijloacelor și tehnicilor specifice războiului hibrid, cu accent pe știrile false. Nu în ultimul rând, ne-am propus studiul existenței unor legături de cauzalitate între constructul „reziliență individuală” și „știrile false”; legături de cauzalitate care să permită elaborarea unor ipoteze pe linia vectorului „contracarea știrilor false și a efectelor dezinformării”.

Din analiza literaturii de specialitate, reziliența a definită ca reprezentând „*calitățile personale care îi permit individului să prospere în fața adversității*” (Connor & Davidson, 2003, p. 76). Termenul de „prosperitate” sugerează faptul că reziliența depășește stadiul de revenire, fiind mai degrabă orientată către obținerea unor rezultate superioare stării anterioare. Însă, sintagma „*capacitate de revenire/recuperare*” a cunoscut abordări diferite, unii autori încercând să pună în valoare recuperarea de tip post-traumă, post-stres (Atkinson et. al., 2009, p. 139), în timp ce pentru alți autori ea este drept abilitatea de a rămâne bine în ciuda dificultăților sau de a-și reveni complet și rapid (Zautra et. al., 2008, p. 43).

Din perspectiva unor alți cercetători (Luthar & Cicchetti, 2000, p. 859; Karoly & Ruehlman, 2006, p. 93; Barber, 2013, p. 467), reziliența a fost abordată în cheia unui răspuns specific pe care indivizii îl generează folosind caracteristicile personale pentru a face față unor contexte ce au grade diverse de dificultate, niveluri diferite de *stress*. Altfel spus, determinanta

rezilienței este formată din calitățile personale identificate ca factori de protecție în ciuda evenimentelor stresante sau traumatice.

Această abordare în cheia unui *proces dinamic care evoluează în timp* subliniază, în primul rând, existența unei interacțiuni între factorii de protecție interni și externi care acționează pentru a modifica caracteristicile personale ale unui eveniment. În al doilea rând, se referă la interacțiunea dintre caracteristicile personale, procesele biologice și resursele familiale și sociale care pot facilita sau, din contră, împiedica manifestarea rezilienței.

De asemenea, unii autori definesc reziliența drept o forță motivațională vitală a individului care presupune o atitudine combativă continuă și înclinația de a nu abandona în fața dificultăților, în timp ce pentru alții reziliența este o stare mentală dinamică care se poate adapta la schimbare.

Mai mult, reziliența este privită și ca un proces de supraviețuire și, chiar, evolutiv al indivizilor în relație cu adversitatea, implicând existența unui set de calități sau trăsături interne (auto-eficacitatea ridicată), factori externi (sprijinul social) care facilitează *coping*-ul. (Caldeira & Timmins, 2016, p. 194)

Nu în ultimul rând, reziliența a fost abordată și în cheia capacității de a surmonta situațiile stresante, context în care presupune existența unor procese psihice cu rol în evaluarea cognitivă pe care individul o realizează asupra situației și pe care o apreciază ca având un potențial perturbator (Hilliard et. al., 2012, p. 750). În acest context, procesele de gândire, răspunsurile emoționale și comportamentale prin care subiecții rezilienți își construiesc viziunea personală asupra realității, conduc la adoptarea unor decizii și comportamente care le permit să se adapteze la condiții stresante sau adverse. (Masten, 2014, p. 14)

În acest context, literatura de specialitate, pornind de la studiile și cercetările realizate, a identificat anumite caracteristici și comportamente individuale, alături de procese cognitive, trăsături de personalitate și mecanisme active de *coping* (adaptare). Tot acest mix permite individului să dezvolte diverse grade de reziliență individuală. Mai mult, reziliența pare să fie expresia reușitei unui sistem în relație cu incertitudinea. În al doilea rând, autorul face referire la finalitatea procesului, respectiv adaptarea și reorganizarea sistemului în urma interacțiunii cu un eveniment cu potențial distructiv.

Pe de altă parte, în accepțiunea UE, reziliența este definită ca fiind „*capacitatea statelor și a societăților de a se reforma astfel încă să poată rezista și să se poată recupera în urma crizelor interne și externe*” (Consiliul Uniunii Europene, 2016, p. 6), în timp ce în viziunea NATO reziliența este un instrument prin care întregul spectru de amenințări, inclusiv cele de tip hibrid, pot fi combătute. (NATO, 2016b, p. 71)

Pornind de la aceste abordări, ne-am propus tre ipoteze de cercetare, respectiv:

1. existența unei legături de cauzalitate nivelul Ego-rezilienței și manifestarea unor comportamente de tip *fact-checking*;
2. existența unei legături de cauzalitate între nivelul Ego-rezilienței și frecvența cu care sunt identificate știrile false;
3. existența unei legături de cauzalitate între nivelul Ego-rezilienței și percepția impactului știrilor false asupra propriilor opinii.

În urma interpretării datelor obținute, toate cele 3 ipoteze de cercetare au fost confirmate, respectiv:

1. Cu cât nivelul Ego-rezilienței este mai ridicat, cu atât mai mult vom identifica un nivel ridicat al manifestării unor comportamente de tip *fact-checking*.
2. Cu cât nivelul Ego-rezilienței este mai ridicat cu atât frecvența cu care sunt identificate știrile false este mai mare.
3. Cu cât nivelul Ego-rezilienței este mai ridicat cu atât scade impactul știrilor false asupra propriilor opinii.

Practic, confirmarea celor 3 ipoteze de cercetare ne conduc spre concluzia potrivit căreia reziliența individuală poate reprezenta un element în ceea ce privește combaterea efectelor știrilor false și a dezinformării asupra indivizilor.

De asemenea, rezultatele obținute au permis obținerea unor informații suplimentare, respectiv:

- a. **Existența unor diferențe semnificative între bărbați și femei** în ceea ce privește încrederea în instituții, în relațiile cu semenii, încrederii în informațiile provenind din mass media tradițională (presă scrisă, radio, tv), încrederii în informațiile provenind din surse online, în utilizarea surselor de informare, în utilizarea rețelelor sociale ca sursă de informare, în promovarea unor informații având drept sursă rețelele de socializare, identificarea de știri false, mijloacele folosite pentru verificarea unei informații (reputație jurnalist, surse alternative, intuiție personală), poziționarea cu privire la sursa știrilor false (UE, NATO, Federația Rusă), dar și „acțiunile dezirabile a fi întreprinse”.
- b. **Existența unor diferențe semnificative între persoanele provenind din România și Republica Moldova** în ceea ce privește nivelul de încredere în oameni și instituții, alegerea surselor de informare, utilizarea rețelelor de socializare, frecvența cu care sunt identificate știrile false, existența și manifestarea unor comportamente de tip *fact-checking*, percepția impactului

știrilor false asupra instituțiilor statului și cetățenilor, posibilitatea combaterii știrilor false, sursa știrilor false și măsurile care pot fi implementate în combaterea știrilor false.

- c. **Existența unor diferențe semnificative pe grupe de vârstă (peste 35 de ani și sub 35 de ani)** în ceea ce privește încrederea în oameni și instituții, sursele de informare, utilizarea unor aplicații specifice social-media, motivele care stau la decizia de promovare a unor știri provenind din social-media, frecvența cu care sunt identificate știrile false, existența și manifestarea unor comportamente de verificare a informației, percepția impactului știrilor false asupra instituțiilor statului și cetățenilor, posibilitatea combaterii știrilor false, sursa știrilor false și măsurile care pot fi implementate în combaterea știrilor false.

De asemenea, interpretarea rezultatelor a condus și la identificarea unor corelații puternic semnificative între nivelul *Ego rezilienței* și percepția știrilor false în cheia unei probleme cu care se confruntă țara, rolul instituțiilor statului de a combate știrile false, importanța existenței unei reglementări legislative, crearea unei entități cu atribuții în combaterea știrilor false, dar și semnalizarea știrilor false.

În acest context, apreciem faptul că un studiu aprofundat pe criterii de tipul sex, naționalitate și grupe de vârstă ar putea reprezenta o nouă direcție de cercetare în ceea ce privește subiectul prezentei teze de doctorat.

De asemenea, apreciem că un studiu extins între nivelul *Ego rezilienței* și existența unor competențe mediatice ar putea reprezenta o nouă direcție de cercetare prin care indivizii să își crească abilitățile în identificarea știrilor false și, prin urmare, a reducerii efectelor dezinformării asupra propriilor păreri, dar și asupra modului în care se raportează la instituțiile statului.